

Sociálne nerovnosti, životné podmienky, zdravie a sociálna zmena

PhDr. Simona Kelčíková, PhD.

Prečo sú niektoré skupiny v spoločnosti bohatšie alebo mocnejšie ako iné?

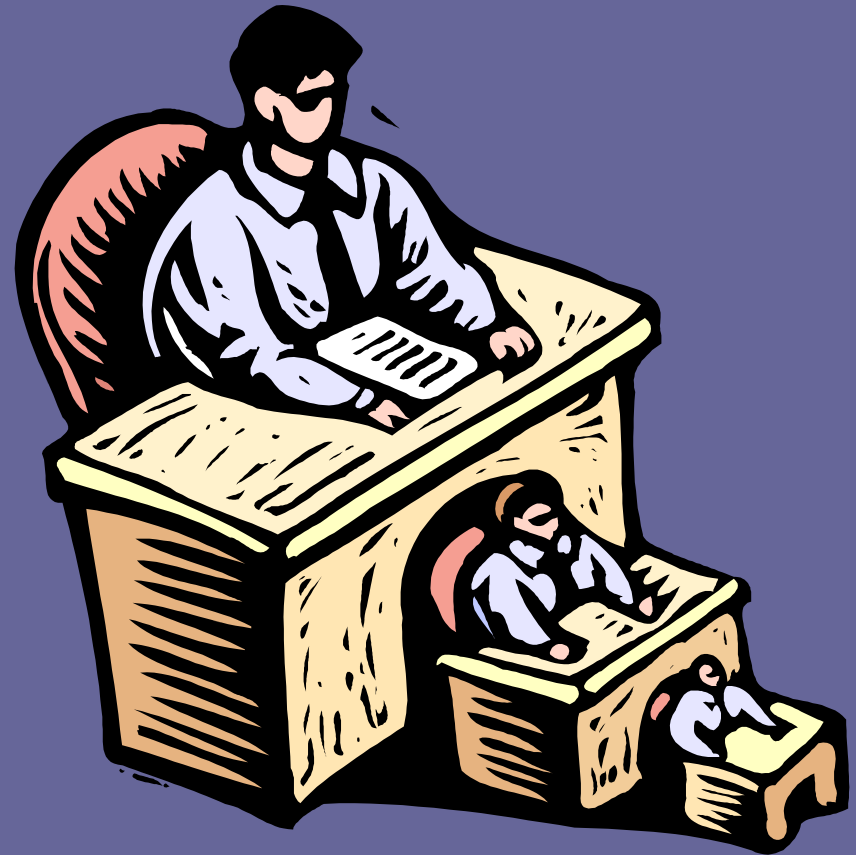
Akou mierou nerovnosti sa vyznačuje moderná spoločnosť?

Akú má jedinec z chudobných pomerov šancu, aby sa dostal na špičku ekonomického rebríčka?

Prečo existuje chudoba aj v prosperujúcich spoločnostiach?

Sociálna stratifikácia

- Popis nerovnosti v spoločnosti
- Štrukturovaná nerovnosť medzi rôznymi skupinami ľudí

Rozlišujeme štyri základné systémy stratifikácie

Otroctvo

Kasty

Stavy

Triedy

Ak nás zaujíma kariéra jedinca a jeho **vzostup** či **pokles** na sociálnom rebríčku, hovoríme obyčajne o mobilite **intrageneračnej**. Môžeme sa však zaoberať aj tým, **do akej miery** nasledujú deti v type zamestnania svojich rodičov alebo prarodičov. V takom prípade ide o mobilitu **intergeneračnú**.

Používa sa aj termín **štruktúrálna mobilita**, ktorý označuje **vertikálny** pohyb celých sociálnych skupín či vrstiev v stratifikačnom systéme, napríklad sociálny vzostup, alebo zostup niektorých profesií v spoločnosti.

Teória sociálnych zmien

Ľudská spoločnosť nie je niečo nemenné, čo sa raz navždy sformovalo.

Je skôr nepretržitým obnovovaním, neustálym pretváraním a ustavičnou zmenou.

Normálnym a prirodzeným stavom spoločnosti – najmä ak ju posudzujeme z potrebného historického odstupu – teda nie je **nemennosť**, ale **pretváranie, zmena, vývin**.

Naša spoločnosť prešla najmä v minulom storočí mnohými zmenami a pretvorila sa na nepoznanie.

Slovensko sa zmenilo prevažne z agrárnej krajiny na priemyselno - poľnohospodársku krajinu.

Viacere štátoprávne zmeny:

- ➔ Rakúsko uhorská monarchia
- ➔ Česko Slovenská republika
- ➔ Slovenská republika
- ➔ Československá socialistická republika
- ➔ Československá federatívna republika
- ➔ Slovenská republika

Sociálna zmena

- označuje podstatné zmeny sociálneho usporiadania spoločnosti, nevypovedá ale o kvalite týchto zmien.

Za sociálne zmeny sociológovia považujú:

- zmeny v oblasti kultúry
- zmeny sociálnej štruktúry spoločnosti
- sociálne správanie ľudí
- zmeny vzťahov medzi jednotlivcami
- a pod.....

Zdroje sociálnej zmeny

Základnou sociologickou otázkou týkajúcou sa problematiky sociálnej zmeny je otázka, čo spôsobuje sociálne zmeny?

Sociológovia objavili množstvo skutočností, ktoré sociálne zmeny spôsobujú, vyvolávajú, prípadne ich ovplyvňujú.

Tieto skutočnosti nazývajú faktormi, determinantami alebo zdrojmi sociálnej zmeny a tie zvyčajne tvoria jeden zo základných prvkov koncepcií alebo teórií, ktorými sa pokúšajú vysvetliť problematiku sociálnej zmeny.

Hlavné zdroje sociálnej zmeny

Impulzy pre sociálnu zmenu môžu prichádzať buď zvnútra spoločnosti alebo z jej prostredia, či už fyzického alebo sociálneho. preto rozlišujeme tzv. vnútorné a vonkajšie zdroje sociálnej zmeny.

Druhy vnútorných zdrojov sociálnej zmeny

1. **Inovácia** : znamená zavedenie niečoho nového. Sú to vlastne realizované myšlienky, nápady jednotlivých členov spoločnosti prinášajúce zmenu.
- **a) nová technológia** = aplikácia ľudských poznatkov a vedomostí do materiálnej výroby
 - **b) nová kultúra** = všetky nové nemateriálne i materiálne zložky kultúry (veda, umenie, poverby, predsudky, autá, televízory, ...)
 - **c) nové usporiadanie spoločnosti** = nová sociálna štruktúra: ide predovšetkým o zmeny v náplni rolí, kolektívne správanie (spontánne a nekontrolované správanie sociálnych skupín alebo zhlukov ľudí, vyvolané istým konkrétnym javom, či udalosťou), zvlášť sociálne hnutie (je organizovaná činnosť sociálnych skupín, zameraná na vyvolanie alebo uskutočnenie spoločenských zmien).

2. Vnútorý konflikt : ide o konflikt medzi jednotlivými skupinami alebo jednotlivcami v určitej spoločnosti. Môže ísť o konflikt medzi triedami, etnickými a rasovými skupinami, regiónmi, záujmovými skupinami a pod. Súťaženie, konkurencia a konflikt sú takými významnými zdrojmi sociálnej zmeny, že mnohí sociológovia ich nadradujú nad všetky ostatné.

3. Rast a pokles : ide o špecifický vnútorný zdroj sociálnej zmeny. Spoločnosť sa totiž nemení len pod vplyvom kvalitatívnych zmien, ale aj pod vplyvom zmien kvantitatívnych. Napríklad rast a pokles populácie, rast alebo pokles veľkosti sídel a pod. môžu byť významnými zdrojmi sociálnej zmeny

Druhy vonkajších zdrojov sociálnej zmeny

Difúzne procesy : procesy transferu, prenosu inovácií z jednej spoločnosti do druhej. je jedným z najrozšírenejších zdrojov sociálnej zmeny v mnohých spoločnostiach. Difúzia sa uskutočňuje prostredníctvom migrácie, cestovania, obchodu, podmaňovania si cudzích krajín apod.

Medzispoločenský konflikt : ako zdroj zmeny nepôsobí len samotný otvorený konflikt - napríklad vojna ale aj hrozba vypuknutia vojny.

Ekologické zdroje zmeny : môžu mať veľmi rôznu povahu. Môže ísť napríklad o zmeny klímy, znečistenia životného prostredia, prírodné katastrofy a vyčerpanie zdrojov

Teórie sociálnej zmeny

- **Cyklické teórie** – Spenglerova
 - - Sorokinova
 - - Toynbee
- **Lineárne teórie** – evolučné
 - - konfliktualistické

V poslednom období sa do centra pozornosti sociológie dostali aj tzv. **teórie modernizácie** = procesu sociálnych zmien spôsobených industrializáciou, teória **svetových systémov** = rozdelenie sveta na jadro, perifériu a poloperifériu, a teória **závislosti** = vysvetľujúca sociálne zmeny v rozvojových krajinách a vzájomné pôsobenie priemyselne rozvinutých a rozvojových krajín v procese sociálnej zmeny.

Mechanizmy brániace sociálnej zmene

↪ **zvyky** – naučené a ustálené spôsoby správania a myslenia. Ak jedinec koná zo zvyku, môže konať automaticky, bez vedomého sústredenia a úsilia. Zvyky teda uľahčujú a stabilizujú správanie. Ich negatívny efekt spočíva v tom, že na ich odstránenie človek musí vynaložiť určité vedomé sústredenie a úsilie

↪ **skupinové normy** – sú normy, ktorými sa musia riadiť jednotlivci pri ich interakcii v skupine. Ich zmena je náročnejšia ako pri zvykoch. Pri zmene skupinovej normy sa musia zmeniť zvyky mnohých ľudí.

↪ **spoločný záujem** – alebo neodňateľné práva: označuje ľudí, ktorí uskutočnením sociálnej zmeny utrpia nejakú ujmu. Preto ju samozrejme odmietajú. Termínom sa chce naznačiť, že mnohokrát bráni zmene odpor, spôsobený tým, že určitá skupina bude znevýhodnená.

Sociálna stratifikácia

- Vnútorne diferencovanie spoločnosti
 - Sociálne oceňované pozície
 - Rola, status, výkon roly
 - Bohatstvo, moc, prestíž
-
- Sociálne rozvrstvenie spoločnosti
- =
- sociálne nerovnosti

Stratifikačné systémy

- **relatívne uzavreté** - kastovnícky, otrokársky a stavovský systém
- **relatívne otvorené** - *otvorená triedna spoločnosť* ...

Sociálna mobilita

- *horizontálna a vertikálna*
- *intergeneračná a intrageneračná*
- *štrukturálna mobilita*

Štúdium sociálnej stratifikácie spoločnosti

- **pracovne - profesionálne postavenie jednotlivcov**
- **A. vyššie triedy** (priemyselníci, vysoko postavení riadiaci pracovníci a slobodné profesie - napr. lekári, právnici),
- **B. stredné triedy**(nižšie postavení riadiaci pracovníci, malí podnikatelia a profesie ako učiteľ, zdravotná sestra),
- **C1. nižšie stredné triedy**(bežní úradníci),
- **C2. kvalifikovaní manuálni pracovníci**
(automechanici, krajčírky a pod.)
- **D. čiastočne kvalifikovaní a nekvalifikovaní pracovníci** (napr. šoféri)
- **E. ostatní, vrátane od štátu závislí jednotlivci**

Metódy skúmania

- *Objektívna metóda*
- *Subjektívna metóda*
- *Reputačná metóda*

Sociálne vylúčenie

- Chudoba
- Nezamestnanosť
- Choroba
- Invalidita
- Nízky príjem
- Nevhodné bývanie
- Kriminalita
- rodina
- Vek
- Náboženstvo
- Vzdelanie
- Kultúra
- Rasa
- Pohlavie

- neúčast' na občianskom živote, slabé vyhliadky do budúcnosti, neschopnosť participovať na obvyklých rodinných a spoločenských aktivitách, sociálne krízové centrá v regiónoch postihnutých krízou a vo veľkých mestách, zlý zdravotný stav, vzdelanie, gramotnosť/schopnosť počítat', bývanie a bezdomovectvo.

- neschopnosť uplatňovať „sociálne práva občanov“ na základnú životnú úroveň a ako prekážky „účasti“ na hlavných sociálnych a pracovných príležitostiach spoločnosti

- **Sociálne vylúčenie:**
- **multidimenzionálne** alebo **socioekonomické** a zahŕňa nielen kolektívne, ale aj individuálne prostriedky,
- **dynamické** alebo **procedurálne** na dráhe medzi úplnou integráciou a viacnásobným vylúčením,
- **relačné**, kde vylúčenie znamená spoločenský rozdiel alebo izoláciu, odmietnutie, poníženie, chýbajúcu sociálnu sieť a odmietanie účasti,
- **aktívne**, kde existuje jasný činiteľ zodpovedný za vylúčenie a závisiace od súvislostí.
- **Vyskytuje sa tu nielen finančná chudoba a fyzické potreby, ale aj neúcta, diskriminácia a degradácia.**
- *V niektorých prípadoch dokonca môže aj sociálny štát vylúčiť niektorých občanov z ochrany alebo môžu uviaznúť v osídloch nezamestnanosti.*

- Rôzne krajiny majú odlišné názory na to, čo znamená spolupatričnosť, účasť a úplná účasť a o výhodách, ktoré so sebou prinášajú.
- Rozdielna história, kultúra a demografia formujú národné identity a kritériá pre občianstvo a charakteristické typy začlenenia

- sociálne vylúčenie sa považuje za relačný pojem súvisiaci so sociálnou izoláciou alebo občianskou účasťou, prekrýva sa s ukazovateľmi „sociálneho kapitálu“ a berie do úvahy členstvo v združeniach, zapojenie do sociálnej siete, demokratické začlenenia a prístup k právam

Ukazovatele sociálneho vylúčenia

- 1. Finančné problémy v domácnostiach
- 2. Nedostupnosť určitých základných potrieb
- 3. Nedostupnosť tovaru dlhodobej spotreby
- 4. Nevhodné podmienky bývania
- 5. Zlý zdravotný stav: dĺžka života; vnímanie zdravotného stavu jednotlivcom
- 6. Zriedkavé kontakty s priateľmi a príbuznými
- 7. Nespokojnosť s prácou alebo hlavnou činnosťou

Sociológia

- V rámci medicínskej sociológie (medical sociology) sa skúmali rozličné triedne, ekonomické a socio-psychologické faktory zdravia a významnejšími predstaviteľmi sú B. J. Sterna, O.D. Duncan, W. H. Sewell
- (Mastilica 1993, Matijù 2005).

- Od 80 rokov minulého storočia sa nerovnosti v zdraví stali jednou z dominantných tém medicínskej sociológie aj sociálnej politiky vo všetkých rozvinutých krajinách (Mastilica 1993).
- V tomto období boli publikované dva dôležité dokumenty: správa o zdraví britskej populácie pre parlament publikovaná pod názvom: **Inequalities in Health - The Black Report** (Townsend&Davidson 1982)
- a dokument o zdravotnej politike Svetovej zdravotnej organizácie (WHO) publikovaný pod názvom: **Targets for Health for All** (1985)

- **Redukcia socio-ekonomických nerovností v zdraví stále zostáva jednou z priorit zdravotnej politiky WHO:**
- **Health 21 - Health for All in 21st Century** (1999)
- Významným je i medzinárodný projekt **Tackling Inequalities in Health**. (Šolcová&Kebza 2002),
- Zapojené krajiny EÚ, Island, Nórsko, Česká republika, Estónsko, Maďarsko, Rumunsko, Slovinsko

- Socio-ekonomická pozícia je definovaná jej funkciou v špecifickej spoločenskej del'be práce a spája sa s ňou viacero charakteristík dôležitých pre zdravie: **moc, pracovné podmienky a príjem**
- jej vplyv na zdravie = zohľadniť **biologické, duševné a behaviorálne** charakteristiky jedinca na danej pozícii
- rozmiestnenie ľudí v socioekonomickej stratifikácii je silne ovplyvnené selekciou vzhľadom k ich: **vzdelaniu, veku, pohlaviu, rase a zdravotnému stavu**
- Pozorované rozdiely v zdraví medzi jednotlivými skupinami s odlišným socioekonomickým statusom sú výsledkom všetkých týchto vplyvov a procesov na zdravie (Mackenbach&Bakker2002)

- **Nerovnosti v zdraví** - odlišnosti v zdraví medzi sociálnymi skupinami, ktoré sú dôsledkom ich pozície v sociálnej stratifikácii
- **nespravodlivosť** (unfair), teda socio-ekonomické nerovnosti v zdraví považujú systematické rozdiely v miere morbidity a mortality medzi ľuďmi s vyšším a nižším **SES** a to v takom rozsahu, že sú tieto rozdiely vnímané ako nespravodlivé
- ako rozdiely v zdraví, ktorým je možné sa **vyhnúť** (avoidable), **nie sú nevyhnutné** (unnecessary) a ktoré **sú nespravodlivé** (unfair), všeobecne vnímané ako **neakceptovateľné** (commonly viewed as unacceptable)

To, čo je, respektíve nie je vnímané ako nespravodlivé sa môže v jednotlivých krajinách a dobách líšiť, no podstatným kritériom pri určovaní je pravdepodobne miera kontroly nad okolnosťami ovplyvňujúcimi zdravie

Whitehead (1990)

- Na jednej strane, je **každý človek** zodpovedný za svoje správanie súvisiace so zdravím.
- Na druhej strane ale už dnes vieme o dôležitosti **sociálnych a ekonomických** podmienok pre zdravie, ktoré sú mimo individuálnu kontrolu

(Wilkinson&Marmot 1998)

- Šolcová&Kebza (2002) zdôrazňujú existenciu sociálneho **gradientu** pri definovaní nerovností v zdraví

Nerovnosti v zdraví sú viac ako iba rozdiel v zdraví medzi bohatými a chudobnými. Zdravotný stav každej sociálnej triedy je **lepší**, než zdravotný stav **nižšej triedy** a **horší** než zdravotný stav **vyššej triedy**, teda v zdraví pozorujeme istý **gradient** v závislosti od socio-ekonomických charakteristík

- Pre niektoré štúdie je charakteristická skôr snaha definovať socioekonomické znevýhodnenie, socio-ekonomicky znevýhodnené skupiny a nie **triedne nerovnosti v zdraví** (*Wilkinson&Marmot 1998*)
- Tento prístup sa snaží identifikovať špecificky zraniteľné skupiny, ktorých zdravie je handikapované z dôvodu ich nepriviligovaného socioekonomického statusu

- Medzi **sociálne znevýhodnené skupiny** Mastilica (1990) radí ľudí:
- **poberajúcich sociálnu podporu,**
- **ľudí s príjmom na hranici garantovaného minima,** dôchodcov a starých ľudí vo všeobecnosti (najmä osamelo žijúcich alebo žijúcich na vidieku)
- **nekvalifikovaných** manuálnych pracovníkov, **migrantov** z chudobnejších vidieckych oblastí pracujúcich v rozvinutejších mestských oblastiach, **nezamestnaných,** fyzicky a psychicky **handikapovaných,** niektoré etnické **menšiny,** ľudí žijúcich v **odľahlých vidieckych oblastiach**

- **Socioekonomické znevýhodnenie** znamená nižší príjem, nižší životný štandard a obvykle súvisí s nižším vzdelaním.
- **Dôsledkom** nižšej pozície v socio-ekonomickej stratifikácii býva **vyššia miera stresu, kombinovaná s nižšou mierou schopností, spôsobilosti zvládať stres**
- Socio-ekonomické znevýhodnenie má rôzne dimenzie a má **tendenciu kumulovať sa v priebehu života**

Podľa Wilkinson&Marmot (1998)

- **Znevýhodnenie v minulosti** znižuje šance na úspešnú mobilitu v rámci socio-ekonomickej stratifikácie, a to v každom kritickom období života
- Dôležité je obdobie ranného detstva, prechodu zo základnej školy na strednú školu, vstupu na trh práce, osamostatnenia sa od rodičov a založenia vlastnej rodiny a zmeny v zamestnaní, respektíve skúsenosti s prepustením, prípadne odchodom do dôchodku
- *(Wilkinson&Marmot 1998).*

- **Socio-ekonomické znevýhodnenie** sa spája so **sociálnym vylúčením** zo spoločnosti
- **Sociálne znevýhodnené skupiny**, ako sú chudobní, bezdomovci, migranti, minority, utečenci, hostujúci zamestnanci, ale i zdravotne postihnutí, stigmatizované skupiny ako napr. ľudia trpiaci AIDS, chovanci detských domovov, psychiatrickí pacienti, bývalí väzni
- sú ohrozené nielen materiálnym nedostatkom, ale aj vylúčením zo spoločnosti.
- Znášať netoleranciu, hostilitu, diskrimináciu a rasizmus môže byť stresom, ktorý má dôsledky na **zdravie**.

Socio-ekonomické nerovnosti v zdraví v jednotlivých vekových obdobiach

- analýzy vekovej špecificity triednych rozdielov v zdraví s využitím viacerých zdravotných indikátorov ako:
- mortalita, chronické ochorenia, vybrané diagnózy, celkové hodnotenia zdravia, symptómy akútnych ochorení, úrazy, duševné zdravie

- Triedne rozdiely sú zjavné v **detstve** vytrácajú sa v období **adolescencie** a znovu sa objavia v **rannej dospelosti**
- Prehlbujú sa počas celej dospelosti až do veku 75 rokov, kde sa opäť vytrácajú

- **Adolescencia** - vplyv mládežníckych subkultúr **alebo** relatívne zdravé obdobie.
- **Dospelosť** - odlišnosti v príjme, zamestnaní, ale i v profite zo vzdelania.
- V neskoršej starobe vplyv stárnutia prevyšuje vplyv socio-ekonomického statusu.
- Existujú zistenia potvrdzujúce pretrvávajúce socio-ekonomických nerovností v zdraví i počas adolescencie

Tradičná a moderná spoločnosť

- Spoločnosť, ktorá existovala pred nástupom priemyselnej revolúcie v druhej polovici 18. storočia.
- Je produktom radikálnych zmien, ku ktorým došlo v oblasti ekonomiky, mocenských vzťahov, sociálneho usporiadania, štýlu života i výkladu sveta v krajinách Západnej Európy a Severnej Ameriky od 15. storočia. Kľúčovú úlohu zohral pri týchto zmenách rozvoj trhu, ktorý sa stal regulátorom chodu nielen celej ekonomiky ale aj celej spoločnosti.

Postavenie žien v spoločnosti

- Globálny cieľ 3

Podporiť rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien

Odstrániť rodovú nerovnosť v základnom a stredoškolskom vzdelávaní do r. 2005 a na ostatných stupňoch vzdelávania do r. 2015

- Vzdelávanie
- Trh práce
- Spoločnosť a politika

Návrh cieľa

Odstrániť prekážky, ktoré bránia rovnosti príležitostí mužov a žien vo všetkých oblastiach života

- *Vzdelávanie v zmysle rodovej rovnosti*
- *Zosúladenie rodinných a pracovných povinností*
- *Presadzovanie podporných opatrení*
- *Odstránenie diskriminácie, násilia, a iných negatívnych prejavov nerovnosti*